

ŠTO JE TO MANJINSKA KNJIŽEVNOST*

Felix Guattari/Gilles Deleuze

Eto smo se ovdje jedva ičim drugim bavili doli sadržajima i njihovim formama: pognuta glava – uzdignuta glava, trokuti – putanje bijega. Istina je da se pognuta glava spreže s fotografijom, uzdignuta glava sa zvukom, u domeni izraza. No, dok god se izraz, njegova forma i njegova deformacija ne razmatraju sami za sebe, ne može se naći pravi izlaz, čak niti na razini sadržaja. Jedino nam izraz daje *postupak*. Problem izraza Kafka nije postavio na nekakav apstraktan i univerzalan način, nego u odnosu s književnostima koje nazivamo manjinskim – na primjer, židovska književnost u Varšavi ili u Pragu. Manjinska književnost nije književnost nekog manjinskog jezika nego je to, radije, književnost koju neka manjina stvara u nekom većinskom jeziku. No, prvo obilježje je u svakom slučaju to da je jezik tu izložen izraženom koeficijentu deteritorijalizacije. Kafka u tom smislu definira slijepu ulicu koja priječi Židovima Praga pristup pisanju i koja njihovu književnost pretvara u nešto nemoguće: nemoguće ne pisati, nemoguće pisati na njemačkom, nemoguće nekako drukčije pisati.¹ Nemoguće ne pisati, zato što nacionalna svijest, nesigurna ili potlačena, nužno prolazi kroz književnost

* U prijevodu našeg prijatelja i suradnika, vrsnog autora i prevoditelja Uge Vlaisavljevića donosimo treće poglavlje knjige *Kafka, ogledi o manjinskoj književnosti* francuskih filozofa Felixa Guattarija i Gillesa Deleuze-a.

1 Pismo Brodu, lipanj 1921, *Correspondance*, str. 394., i komentari Wagenbacha, str. 84.

("Književna borba zadobiva stvarno opravdanje na najširem mogućem planu."). Nemogućnost da se piše drukčije doli na njemačkom za Židove Praga je izraz osjećanja izvjesne neuklonjive distance spram primitivne češke teritorijalnosti. A nemogućnost pisanja na njemačkom jeste deteritorijalizacija same njemačke populacije, tlačiteljska manjina koja govori jezik odsječen od masa, kao "jezik papira" ili izvještačen jezik. Tim više se to odnosi na Židove koji su u isti mah dio ove manjine i iz nje isključeni, poput "Cigana koji su ukrali njemačko dijete iz kolijevke". Ukratko, njemački Praga je deteritorijalizirani jezik, pogodan za neobične manjinske uporabe (cf. u drukčijem kontekstu današnjeg vremena što Crnci mogu napraviti s američkim engleskim).

Drugo obilježje manjinskih književnosti glasi: u njima je sve politika. U "velikim" književnostima, naprotiv, *individualna* (obiteljska, bračna) stvar² teži da se pridruži drugim ne manje individualnim stvarima od interesa, dok društvena sredina služi kao okruženje i pozadina; tako da nijedna od ovih edipovskih stvari nije sama po sebi neminovna, nije apsolutno nužna, ali sve "grade blok" u širem prostoru. Manjinska književnost je posve različita: njen premaleni i nedostatan prostor čini da je svaka individualna stvar neposredno pripojena vezana uz politiku. Individualna stvar, dakle, postaje utoliko potrebnija, nužnija, utoliko više povećana pod mikroskopom, što se u njoj komeša i iskri svaka druga pri/povijest. Upravo u tom smislu se obiteljski trokut povezuje s drugim trokutima, s trgovinskim, ekonomskim, birokratskim, sudskim trokutima, koji mu određuju vrijednosti. Kada Kafka naznačuje da ciljevima manjinske književnosti pripada i "bistrenje sukoba koji suprotstavlja očeve i sinove i mogućnost da se o tome raspravlja",³ onda se tu ne radi o edipovskoj fantazmi nego o političkom programu. "Čak i kada bi individualna stvar ponekad bila promišljena u miru, ipak se ne bi dospjelo do njenih granica gdje ona stoji gradi blok s drugim istovrsnim stvarima; najviše do čega se dolazi jeste granica koja je dijeli od politike, a onda se čak teži ovu granicu uočiti i prije nego što je ona tamo, pa često posvuda i naći ovu sažimajuću granicu..."⁴ (...) Ono što se u krilu velikih književnosti odigrava negdje dolje

2 Autori s riječju *affaire* prevode i referiraju na Kafkin izraz *Angelegenheit*, a ponekad i na *Geschäft*. Tako kod njih Kafkina "die einzelne Angelegenheit" figurira kao "l'affaire individuelle". U prevođenju smo se koristili riječima "afera", "stvar od interesa" ili naprosto "stvar".

3 *Tagebücher*, str. 197.

4 *Tagebücher*, str. 202.

i ne sačinjava neki neophodan podrum građevine, ovdje se dešava u punom svjetlu; ono što tamo omogućava nastanak kratkotrajne navale i sudara, ovdje to dovodi ni manje ni više nego do odluke o životu i smrti svih."⁵

Treće obilježje je u tome što sve zadobiva kolektivnu vrijednost. U stvari, upravo zato što nema obilja darovitih ljudi u manjinskoj književnosti, nisu dani uvjeti za *individualni izričaj* koji bi bio iskazivanje ovog ili onog "vrhunskog učitelja" i koji bi mogao biti odvojen od *kolektivnog izričaja*. Tako da je ovo stanje rijetkosti talenta ustvari blagotvorno i dopušta da se pojmi nešto što je drukčije od književnosti vrhunskih učitelja: ono što pisac posve sam kazuje već sačinjava zajedničku akciju, a ono što on govori ili radi nužno je političko, čak i kada se drugi s time ne slažu. Političko polje je kontaminiralo svaki iskaz. A naročito, ili još više, zato što je kolektivna ili nacionalna svijest "često nedjelatna u vanjskom životu i uvijek na putu rasapa"; to je književnost koja se na pozitivan način zatiče pod bremenom ove uloge i ove funkcije kolektivnog, pa čak i revolucionarnog izričaja: riječ je o književnosti koja stvara djelatnu solidarnost, usprkos skepticizmu; pa ako je pisac na rubu ili po strani svoje krhke zajednice, ova situacija mu pruža utoliko više mogućnosti da izrazi potencijalnu drugu zajednicu, da stvori sredstva za neku drugu svijest i neku drugu osjećajnost. Kao što pas iz *Istraživanja* u svojoj samoći poziva na *drugu znanost*. Književni stroj tako preuzima zamah revolucionarnog stroja iz budućnosti, nipošto zbog ideoloških razloga, nego zato što je on jedini određen da ispuni uvjete kolektivnog izričaja, koji uostalom posvuda nedostaju u ovoj sredini: *književnost je stvar naroda*.⁶ Upravo se u ovim terminima postavlja problem za Kafku. Iskaz ne upućuje na subjekt izričaja koji bi mu bio uzrok, kao što ne upućuje niti na predmet iskaza koji bi mu bio učinak. Bez sumnje, Kafka je jedno izvjesno vrijeme promišljao slijedeći tradicionalne kategorije o dva subjekta, autora i junaka, pripovijedaoca i lika, sanjaoca i sna.⁷ No, on će ubrzo odbaciti načelo pripovjedača, baš kao što će odbaciti,

5 *Journal*, 25 décembre 1911, str. 182. *Tagebücher*, str. 203.

6 *Journal*, 25 décembre 1911, str. 181. "Književnost je manje stvar književne povijesti a više stvar naroda." "...die Litteratur ist weniger eine Angelegenheit der Litteraturgeschichte als Angelegenheit des Volkes". *Tagebücher*, str. 198.

7 Cf. *Préparatifs de nocte à la campagne*, str. 10 "Svadbene pripreme na selu" *Pripovijetke II*, str. 50.]: "A dokle god ti kažeš čovjek umjesto ja, to nije ništa". A dva subjekta se pojavljuju: "Pa ne moram sam ni putovati na selo, to nije nužno. Poslat ću svoje obučeno tijelo..." (str. 12) str. 52, dok pripovjedač ostaje u krevetu kao kakav tvrdokrilac, jelenak ili gundelj. Bez sumnje ovdje nalazimo izvor

usprkos svome divljenju za Goethea, književnost autora ili vrhunskog učitelja. Mišica Jozefina ne prihvaća individualno prakticiranje svoga pjevanja da bi se stopila u kolektivnom izričaju "nebrojnog mnoštva junaka (svoga) naroda." Prijelaz od individualizirane životinje ka čoporu ili kolektivnom mnoštvu: sedam pasa glazbenika. Ili, pak, još u *Istraživanjima jednog psa* iskazi usamljenog istraživača teže ka sklopu kolektivnog izričaja pasjeg roda, čak i ako ovaj kolektivitet nije više ili nije još dan. Nema subjekta, postoje samo kolektivni sklopovi izričaja – a književnost izražava ove sklopove u uvjetima gdje oni nisu dani izvana i gdje oni postoje samo kao nadolazeće dijabolične moći ili kao revolucionarne snage čija izgradnja tek predstoji. Kafkina usamljenost ga otvara ka svemu onome što prožima današnju povijest. Slovo *K* više ne označava pripovjedača ili lik o kojem se pripovijeda nego sklop koji je utoliko više strojni, djelatnika koji je utoliko više kolektivan što se neka individua nađe u svojoj samoći na njemu prikopčana (samo u odnosu prema nekom subjektu individualno bi se moglo odvojiti od kolektivnog i baviti se samo svojim vlastitim stvarima).

Tri obilježja manjinske književnosti su deteritorijalizacija jezika, priključivanje individualnog na ono što je neposredno političko, te kolektivni sklop izričaja. Drugim riječima, "manjinski" više ne označava izvjesne književnosti, nego svaku književnost u krilu one književnosti koju nazivamo velikom (ili etabliranom). Čak i onaj koji ima nesreću da se rodio u zemlji velike književnosti treba da piše na njenom jeziku, kao što neki češki Židov piše na njemačkom ili kao što neki Uzbekistanac piše na ruskom. Pisati poput psa koji kopa svoju rupu ili štakora koji pravi svoju jazbinu. A upravo zbog toga naći svoju vlastitu točku nerazvijenosti, svoje vlastito narječje, svoj vlastiti treći svijet, svoju vlastitu pustinju. Mnoge su diskusije vođene o tome: što je marginalna književnost? – a i o tome: što je pučka, proleterska (itd.) književnost? Očito je da su kriteriji veoma nejasni i teško ustanovljivi sve dok se ne krene s objektivnijim pojmom, sa pojmom manjinske književnosti. Samo je mogućnost da se iznutra uspostavi manjinsko prakticiranje nekog čak i većinskog jezika to što dopušta da se definira pučka književnost, marginalna književnost

Gregorovog postajanja-tvrdo krilcem u *Preobražaju* (jednako kao što je Kafka odbio da ide kod Felice i radije ostao u postelji). No upravo je u *Preobražaju* životinja zadobila vrijednost istinskog postajanja i posve prestala da označava nepokretnost i ustajalost nekog subjekta izričaja.

itid.⁸ Samo pod tim uvjetom postaje književnost doista kolektivni stroj izraza i može biti u stanju da se bavi sadržajima, da ih polučiti. Kafka upravo i kaže da je manjinska književnost daleko sposobnija da obrađuje materiju.⁹ Čemu ovaj *stroj izraza* i što je on? Znamo da on ima s jezikom izvjestan odnos mnogostruke deteritorijalizacije: situacija Židova koji su zanemarili češki istovremeno kada i seosku sredinu, ali također i situacija tog njemačkog jezika kao "jezika papira". No dobro, ići će se još i dalje, još će se više potaknuti ovo kretanje deteritorijalizacije u izrazu. Ipak, postoje samo dva moguća načina: jedan je da se na umjetan način obogati ovaj njemački, da se napuni svim re-sursima nekog simbolizma, onirizma, ezoteričnog smisla, skrivenog označitelja – a to je Praška škola, Gustav Meyrink i mnogi drugi, među njima i Max Brod.¹⁰ Međutim, ovo nastojanje podrazumijeva očajnički napor simboličke reteritorijalizacije koja se oslanja na arhetipe, Kabalu i alkemiju, a ističe oštar prekid s narodom, a jedini politički izlaz će naći u cionizmu kao "snu Siona". Kafka će se brzo odlučiti za drugi način ili, radije, izumit će ga.

Opredijeliti se za njemački jezik Praga, takav kakav jest, u samom njegovom siromaštvu. Ići sve dalje i dalje u deteritorijalizaciji... i to zahvaljujući umjerenosti i trezvenosti. Budući da je rječnik iscrpljen, treba ga učiniti da podrhtava u intenzitetu. Suprotstaviti čisto intenzivnu uporabu jezika svakoj simboličkoj uporabi ili čak značenjskoj ili naprosto označiteljskoj. Dosegnuti savršeni i neformirani izraz, intenzivni materijalni izraz. (Ne može li se o dva moguća načina ovo isto reći, doduše u drugim uvjetima, za Joyca i Becketta? Obojica, Irci, su u izuzetno stvaralačkim uvjetima jedne manjinske književnosti. Upravo je slava takve književnosti to što je manjinska, a to će reći revolucionarna za svaku književnost. Uporaba engleskog, i svakog jezika, kod Joyca. Uporaba engleskog i francuskog kod Becketta.) Međutim, jedan uporno koristi blagoljublje i nad-određenost i vrši sve svjetske reteritorijalizacije. Drugi postupaju koristeći se oskudicom i trezvenošću, namjerno odabranim siromaštvom, idući u deteritorijalizaciji sve dotle dok na kraju ne ostanu samo intenziteti.

8 Cf. Michel Ragon, *Histoire de la littérature prolétarienne en France*, Albin Michel: o teškoćama određivanja kriterija i o nužnosti da se pribjegne pojmu "književnosti druge zone".

9 *Journal*, 25 décembre 1911., str. 181.: "Pamćenje neke male nacije nije manje od pamćenja neke velike, no ona zato temeljitije obrađuje danu materiju." *Tagebücher*, str. 198.

10 Cf. Wagenbach, izvrsno poglavlje: "Prag na prijelazu stoljeća", o položaju njemačkog jezika u Čehoslovačkoj i Praškoj školi.

Koliko ljudi danas živi u jeziku koji nije njihov? Ili čak više ne znaju ili još ne znaju svoj jezik, a slabo poznaju i većinski jezik kojim su prinuđeni da se služe? Problem useljenika, a pogotovo njihove djece. Problem manjina. Problem manjinske književnosti, ali i za nas sve: kako iz našeg vlastitog jezika iščupati neku manjinsku književnost sposobnu da prokopa sve do dna naš način govora, da ga dovode dotle da se sjuri slijedeći putanje bijega? Kako postati nomad i useljenik i Ciganin u svome vlastitome jeziku? Kafka kaže: ukrasti dijete u kolijevci, plesati na raspetom konopu.

Bio bogat ili siromašan, svaki jezik uvijek implicira deteritorijalizaciju usta, jezika i zuba. Usta, jezik i zubi nalaze svoju prvobitnu teritorijalnost u hrani. Posvećujući se artikulaciji zvukova usta, jezik i zubi se deteritorijaliziraju. Postoji, dakle, izvjesna nepodudarnost između jedenja i govorenja – a, štoviše, usprkos onome kako se čini, i između jedenja i pisanja: bez sumnje se može pisati jedući, lakše nego govoriti jedući, no pisanje još više preobražava riječi u stvari koje su u stanju da se nadmeću s namirnicama. Nepodudarnost između sadržaja i izraza. Govoriti, a posebice pisati, znači uzdržavati se od jela. Kafka pokazuje stalnu opsesiju hranom, i to hranom *par excellence* kakva je životinja ili meso, a i ustima i zubima, velikim prljavim i pozlaćenim zubima.¹¹ To je jedan od glavnih problema s Felice. Uzdržavanje od jela je također stalna tema u Kafkinim napisima, to je duga povijest gladovanja. *Umjetnik u gladovanju*, koga nadgledaju mesari, završava svoju karijeru pokraj divljači koja jede svoje sirovo meso, dovodeći posjetitelje pred uznemirujući izbor. Psi pokušavaju da začepi usta psa iz *Istraživanja*, htjeli su ih napuniti hranom, da bi on prestao da postavlja svoja pitanja – evo i ovdje uznemirujući izbor. "No onda im je bilo lakše da me istjeraju i ostanu pošteđeni od mojih pitanja. Ne, to nisu htjeli; nije im se dalo, doduše slušati moja pitanja, ali me nisu htjeli istjerati upravo zbog tih mojih pitanja."¹² Pas iz *Istraživanja* se koleba između dvije znanosti, znanosti o hrani, a to je ona o zemlji i o oborenoj glavi ("Otkud uzima zemlja tu hranu?"), i glazbene znanosti, a to je ona o "zraku" i uzdignutoj glavi, kao što o tome svjedoči sedam pasa glazbenika s

11 Stalno prisutna tema zuba kod Kafke. Djed mesar; ulično školovanje u Mesnici; Felicine čeljusti; odbijanje da jede meso osim kada s Felicom spava u Marienbadu. Cf. članak Michela Cournota, *Nouvel Observateurs*, 17. 04. 72.: "Toi qui a de si grandes dents". To je jedan od najljepših tekstova o Kafki. Slična suprotnost između jedenja i govorenja se može naći kod Lewisa Carrola, a i sličan izlaz u besmisao.

12 "Istraživanja jednog psa", *Pripovijetke II*, str. 238.

početka i pas pjevač s kraja: međutim, između toga dvoga ima nečeg zajedničkog, budući da hrana može doći iz visine, a znanost o hrani napreduje samo putem gladovanja, baš kao što je i glazba čudnovato bezglasna.

U stvari, jezik obično nadomješta svoju deteritorijaliziranost nekom reteritorijalizacijom u smislu. Prestajući da bude organ jednog osjetila /*sens*/, on postaje instrument Smisla /*Sens*/. A upravo smisao, kao doslovni ili prvotni smisao, upravlja dodjeljivanjem zvukovima mogućnosti označavanja (stvar ili stanje stvari koje riječ označava) i kao preneseni smisao pripisivanju vrijednosti znaka slikama i metaforama (druge stvari na koje se riječ primjenjuje pod određenim kutovima gledanja i određenim uvjetima). Ne postoji, dakle, samo reteritorijalizacija, duhovna, u "smislu/osjetilu", nego i ona fizička, ovim istim smislom/osjetilom. Na isti način, jezična djelatnost postoji samo na temelju distinkcije i komplementarnosti subjekta izričaja u odnosu sa smislom, i subjekta iskaza u odnosu s označenom stvari, bilo to izravno ili putem metafore. Takva uobičajena uporaba jezika se može imenovati *ekstenzivnom* ili *reprezentativnom*: reteritorijalizirajuća funkcija jezika (tako pas pjevač na kraju *Istraživanja* tjera junaka da prestane sa svojim gladovanjem, što je u neku ruku re-edipalizacija).

No evo nas: stanje njemačkog jezika u Pragu, kao osiromašenog jezika, pomiješanog s češkim i jidišem, učinit će mogućim Kafkin izum. Budući da je to tako ("tako je to, tako je to", Kafki draga formula, protokol izvjesnog stanja stvari...), odbacit će se smisao, pod-razumijevat će ga se, od njega će se zadržati samo skelet ili siluetu od papira: 1) Dok je artikulirani zvuk bio deteritorijalizirani šum, no koji se reteritorijalizirao u smislu, sada je to sam zvuk koji će se deteritorijalizirati bez kompenzacije, apsolutno. Zvuk ili riječ koji prožimaju ovu novu deteritorijalizaciju ne pripadaju smislenom jeziku, iako iz njega potječu, a još manje su organizirana glazba ili pjesma, premda stvaraju takav dojam. Kao što smo vidjeli Gregorovo cijukanje koje čini riječi nerazgovijetnim, zviždanje mišice, kašalj majmuna; a također i pijaniste koji ne svira, pjevačice koja ne pjeva i svoju pjesmu izvlači iz onoga što ona ne pjeva, psi glazbenici, utoliko više glazbenici svim svojim bićem što nikakvu glazbu ne izvode. Posvud je organizirana muzika prožeta putanjom ukinuća, kao što je to smisljeni jezik putanjom bijega, da bi se oslobodila živa i izražajna materija koja govori sama za sebe i nema više potrebe da bude formi-

rana. Ovaj jezik istrgnut iz smisla, zadobiven na smislu, a koji vrši aktivnu neutralizaciju smisla, više ne pronalazi svoj smjer kretanja, osim u naglasku riječi, infleksiji. "Živim samo ovdje-ondje u maloj riječi, u čijem preglasu, na primjer, u jednom trenutku gubim svoju beskorisnu glavu. (...) Moj način osjećanja je poput ribe."¹³ Djeca su prilično vješta u slijedećoj zadaći: ponavljati neku riječ, čiji smisao se samo mutno naslućuje, da bi se postiglo njeno treperenje u sebi samoj (na početku *Dvorca* školska djeca govore tako brzo da se ne razumije što kažu). Kafka priča kako je kao dijete sebi ponavljao neki očev izraz da bi ga sjurio na putanju besmisla: "kraj mjeseca, kraj mjeseca..."¹⁴ Vlastito ime, koje u sebi samome nema smisla, posebice je pogodno za ovakvo zanimanje: Milena, s naglaskom na i, na početku priziva u svijest: "nekog Grka ili Rimljanina, zalutalog u Bohemiju i tamo u susretu s Česima silovanog, u naglasku prevarenog"; potom, u delikatnijem približavanju, to ime priziva: "ženu koja se nosi u rukama, koja je otrgnuta iz svijeta ili vatre", pri čemu onda naglasak označava uvijek mogući pad ili, naprotiv, "poskakiivanje od radosti koje činite zajedno sa svojim teretom".¹⁵ 2) Čini nam se da tu postoji izvjesna razlika, makar posve relativna i nijansirana, između dva prizivanja Mileninog imena: prvo se još vezuje uz široku i slikovitu scenu tipa fantazme; drugo je već daleko intenzivnije, utoliko što obilježava pad ili skok kao pragove intenziteta sadržane u samome imenu. U stvari, eto što se dešava kada je smisao na djelatan način neutraliziran: kao što kaže Wagenbach, "riječ vlada kao gospodar, ona izravno otvara prostor za sliku". Ali kako definirati ovaj postupak? Od smisla ostaje samo ono čime se upravljaju putanje bijega. Nema više označavanja neke stvari sukladno doslovnom smislu niti doznačavanja metafora sukladno prenesenom, slikovitom smislu. No, stvar kao i slike samo formiraju sekvencu intenzivnih stanja, skalu ili kolo čistih intenziteta, koje se može proći u jednom ili drugom smjeru, odozgo prema

13 *Journal*, str. 50. Autori su podosta intervenirali u Kafkinu drugu rečenicu. U doslovnom prijevodu ona glasi: "Prvo i posljednje slovo su početak i kraj moga osjećanja koje ribi nalikuje / meines fischartigen Gefühls /". *Tagebücher*, str. 23.

14 *Journal*, str. 117.: "Nisam išao dotle da još zahtijevam neki smisao, tako da mi je izraz *kraj mjeseca* ostao bolna tajna, utoliko više što se ponavljao svakog mjeseca". Sam Kafka napominje da je ovaj izraz ostao lišen smisla upravo zbog lijenosti i "slabe radoznalosti". *Tagebücher*, str. 194. Negativno razjašnjenje koje priziva nedostatak ili nemoć, a ponavlja ga Wagenbach. Često se događa da Kafka na ovaj način prikazuje, ili skriva, predmete svoje strasti.

15 *Lettres à Milena*, Gallimard, str. 66. Kafkina opčinjenost vlastitim imenima, polazeći od onih koje je sam izmislio. Cf. *Journal*, str. 268 (Povodom imena iz "Osude"). *Tagebücher*, 11. II 1913., str. 312.

dolje ili odozdo prema gore. Slika je samo ovo prolaženje, ona je postala postajanje: postajanje-psom čovjeka i postajanje-čovjekom psa, postajanje-majmunom ili tvrdokrilcem čovjeka, i obratno.

Nismo više u situaciji običnog bogatog jezika u kojemu bi, na primjer, riječ pas izravno označavala životinju, a putem metafore se primjenjivala na druge stvari (za koje bi se moglo reći "kao pas").¹⁶ *Dnevnik* 1921. godina: "Metafore su jedna od stvari što me navodi da očajavam nad književnošću."¹⁷ Kafka namjerno ubija svaku metaforu, svaki simbolizam, svako značenje, jednako kao i svako označavanje. Preobražaj, metamorfoza je nešto suprotno metafori. Nema više doslovnog, vlastitog smisla niti prenesenog, nego samo raspodjele stanja u lepezi riječi. Stvar o kojoj je riječ i druge stvari samo su intenziteti prožeti zvukovima i riječima deteritorijaliziranim na tragu njihovih putanja bijega. Ne radi se o sličnosti između ponašanja životinje i čovjeka, a još manje o igri riječi.

Nema više ni čovjeka ni životinje, budući da svako od njih deteritorijalizira ono drugo, u povezivanju tijekom, u kontinuumu reverzibilnih intenziteta. Radi se o postajanju koje, naprotiv, obuhvata maksimum razlike kao maksimum intenziteta, prekoračenje praga, uspon ili pad, opadanje ili podizanje, naglasak riječi. Životinja ne govori "kao" čovjek, nego izvlači iz jezika tonalitate bez značenja; same riječi nisu "kao" životinje, nego pužu za svoj račun, laju i kote se, bivajući tako pravi jezični psi, kukci ili miševi.¹⁸ Učiniti da sekvence podrtavaju, otvoriti riječ ka nečuvanim unutarnjim intenzitetima, ukratko *intenzivna uporaba* jezika, koja mu oduzima značenja. Na isti način također, nema više subjekta izričaja niti subjekta iskaza: nema više toga da je subjekt iskaza neki pas, dok subjekt izričaja ostaje "kao" čovjek; nema više toga da je subjekt izričaja "kao" gundelj, dok subjekt iskaza ostaje čovjek.

16 Tumačenja Kafkinih komentatora su u tom pogledu utoliko lošija što se rukovode metaforama: tako Marthe Robert podsjeća da su Židovi *kao* psi; ili pak "s umjetnikom se postupa kao s bijednikom pa Kafka od njega pravi umjetnika u gladovanju; ili kao s parazitom, pa on od njega pravi ogromnog kukca." (*Oeuvres complètes* III, Cercle du livre précieux, t. V, str. 311). Čini nam se da je to krajnje pojednostavljujuća koncepcija književnog stroja. – Robbe-Grillet je inzistirao na Kafkinoj destrukciji svake metafore.

17 Kafka doslovno kaže "... da očajavam nad pisanjem /Schreiben/", dakako, književnim pisanjem. Cf. (Dezember 1921.) "Die Metaphern sind eines in dem Vielen, was mich am Schreiben verzweifeln läßt". Str. 544.]

18 Cf. Na primjer pismo Pollaku, 1902., *Correspondance*, str. 26-25.

Nego ima kolo stanjâ, koje formira obostrano postajanje u krilu nužno mnogostrukog ili kolektivnog sklopa.

Po čemu to ova situacija u Pragu, osiromašeni rječnik, nepravilna sintaksa, pogoduje takvoj uporabi? Moglo bi se uopće nazvati *intenzivima* ili *tenzorima* ove jezične elemente, toliko raznovrsne kakvi jesu, koji izražavaju "unutarnje tenzije nekog jezika". Upravo je u tom smislu lingvist Vidal Sephiha imenovao intenzivom "svako jezično sredstvo koje omogućava da se teži prema granici nekog pojma ili njegovom nadmašivanju", čime se obilježava kretanje jezika prema njegovim krajnostima, prema onome što je s onu i onome što je s ovu stranu, i to na izmjenjiv način.¹⁹ Vidal Sephiha nam otkriva raznovrsno mnoštvo takvih elemenata koji mogu biti rastegljive riječi, glagoli ili prijedlozi koji su u stanju da preuzmu bilo koje značenje; povratni glagoli ili pak po svome osnovnom značenju intenzivni kao u hebrejskom; veznici, usklici, priloz; *termini koji konotiraju bol*.²⁰

Moglo bi se jednako tako navesti naglaske koji su unutarnji riječima, njihovu neskladnu funkciju. Međutim, čini se da jezik manjinske književnosti naročito razvija svoje tenzore ili svoje intenzive. Wagenbuch, na veoma lijepim stranicama gdje analizira njemački Praga tog doba, koji je pod utjecajem češkog, navodi kao karakteristične: nepravilna uporaba prijedloga; prekomjernost zamjениčkog znakovlja; korištenje rastegljivih glagola (tako *geben* za skupinu "staviti, položiti, postaviti, podići", koja stoga postaje intenzivna); umnožavanje i uzastopno redanje prijedloga; korištenje konotacija osjećanja boli, važnost naglasaka kao interne napetosti u riječi i raspodjela suglasnika i samoglasnika kao unutarnjeg nesuglasja. Wagenbach inzistira na ovome: sve ove crte siromaštva nekog jezika se nalaze kod Kafke, no preuzete u stvaralačku uporabu... da bi služile novoj trezvenosti, novoj izražajnosti, novoj fleksibilnosti, novom intenzitetu.²¹

19 Cf. H. Vidal Sephiha, "Introduction à la étude de l'intensif", u: *Langages*. Od J.-F. Lyotarda posuđujemo riječ "tenzor" /*tenseur*/, koji se njome služi da bi ukazao na odnos intenziteta i libida.

20 Sephiha, *ibid.* ("Smatramo da svaki izraz koji prenosi neki negativan pojam boli, nedaće, straha, nasilja, može biti rasterećen od tog svog sadržaja da bi onda zadržao samo svoju graničnu, tj. intenzivnu vrijednost": na primjer njemački *sehr*, "veoma", dolazi od srednjovisokonjemačkog *sêr*, "bolan".)

21 Wagenbuch, str. 78-88.

"Gotovo da nema nijedne riječi koju pišem da se slaže s drugom, čujem kako se suglasnici jedan od drugog taru uz škripu lima, a suglasnici pjevaju kao Crnci u *minstrel* priredbi."²² *Jezik prestaje da bude reprezentativan da bi težio prema svojim krajnostima ili svojim granicama*. Konotacije boli prate ove preobrazbe, kao kada riječi postaju bolno cijukanje kod Gregora ili Franzov krik "neprekidan i jednolik".²³ Pomislite na uporabu francuskog kao govornog jezika u Godardovim filmovima. I tamo imamo nakupljanje stereotipnih glagolskih priloga i sveza, od kojih se na kraju dobiju čitave rečenice: čudnovato siromaštvo koje od francuskog pravi manjinski jezik u francuskom; stvaralački postupak koji riječ izravno priključuje na sliku; glagolsko stanje medijum koje se odjednom pojavljuje na kraju sekvence u odnosu s intenzivom: "dosta, dosta, ima izaći"; posvemašnja intenzifikacija koja se podudara s panoramskim snimkom u kojem se kamera okreće i juri a da se ne pomiče, tako da slike podrhtavaju.

Možda je usporedno izučavanje jezika manje zanimljivo od izučavanja funkcija jezičnog općenja koje se mogu vršiti za jednu istu grupu putem različitih jezika: bilingvizam, pa čak i multilingvizam. Jer ovo izučavanje funkcija koje se mogu otjeloviti u posebnim jezicima jedino je u stanju na izravan način dohvatiti posve različite društvene faktore, odnose snaga, središta moći; ono izmiče "informativnom" mitu da bi vrednovalo hijerarhijski i imperativni sustav jezika kao prenošenja naredbi, vršenja moći ili otpora ovom vršenju. Oslanjajući se na istraživanja Fergusona i Gumperza, Henri Gobard predlaže, vođen svojim svrhama, izvjestan četverostruki jezični model: vernakularni, materinski ili teritorijalni jezik, jezik seoske zajednice ili seoskog porijekla; jezik prijenosnik, gradski, državni ili čak svjetski, jezik društva, trgovinske razmjene, birokratskog prenošenja itd., jezik prvotne deteritorijalizacije; referentni jezik, jezik smisla i kulture, koji vrši kulturnu reteritorijalizaciju; mitski jezik, na obzorju kultura, jezik duhovne i religijske reteritorijalizacije. Prostorno-vremenske kategorije ovih jezika se sumarno razlikuju na slijedeći način: vernakularni jezik je ovdje; jezik prijenosnik *posvuda*; referentni, *tamo dolje*; mitski, *onamo prijeko*. No, nadasve, raspodjela ovih jezika varira od jedne do druge grupe, a i za jednu istu grupu, od jedne do druge epohe (latinski je dugo vremena bio u Europi jezik prijenosnik, prije nego što je

22 *Journal*, str. 17. *Tagebücher*, 15. XII 1910., str. 80.

23 *Proces*, str. 76

postao referentni, a potom mitski; engleski je, pak, danas svjetski jezik prijenosnik).²⁴ Ono što može biti rečeno u jednom jeziku ne može biti rečeno u drugom, a cjelina onoga što može biti rečeno i onoga što ne može biti nužno varira od jezika do jezika i ovisi o odnosu tih jezika.²⁵ Štoviše, svi ovi čimbenici mogu imati nejasne i dvosmislene obrube, pokretne zajedničke udjele, koji se razlikuju na ovaj ili onaj način. Izvjestan jezik može ispuniti danu funkciju u jednoj materiji, a drugi u nekoj drugoj. Svaka jezična funkcija se dijeli sa svoje strane i sadrži višestruka središta moći. Riječ je o kaši u kojoj je smiješano nekoliko jezika, a ne nipošto o sustavu jednog jezika. Lako razumijemo indignaciju integrista koji suze rone nad činjenicom da se kaže "messe" (misa) na francuskom, budući da se tako latinskom oduzima njegova mitska funkcija.

No *Société des agrégés*²⁶ je još više zaostaje za svojim vremenom i oplakuje to što je latinski čak izgubio i svoju referentnu kulturnu funkciju. Tako se u stvari žali za eklezijastičkim ili školskim formama moći koje su se nekada upražnjavale putem tog jezika, a koje su danas zamijenjene nekim drugim formama. Ima i ozbiljnijih primjera koji se dotiču više grupa. Osnaživanje regionalizama uz reteritorijalizaciju putem dijalekata i narječja, vernakularnog jezika: na koji način to služi svjetskoj ili nad-državnoj tehnokraciji? Kako to može doprinijeti revolucionarnim pokretima, jer i oni tegle za sobom arhaizme kojima pokušavaju ubrizgati aktualni smisao...

Od Servan-Schreibera do bretonskog barda i kanadskog pjevača. Pa opet, granica ne prolazi baš ovuda, jer kanadski pjevač može također izvesti najreakcionarniju, uzorito edipovsku reteritorijalizaciju: o majko, o domovino, moj kućerku, ole, ole. Kao što kažemo, čitava jedna kaša, zamršena povijest,

24 Henri Gobard, "De la véhicularité de la langue anglaise", u: *Langues modernes*, janvier 1972. (i *Analyse tétraglossique*, u pripremi)

25 Michel Foucault inzistira na značaju razdiobe na ono što može biti rečeno u jednom jeziku u određenom momentu i ono što ne može biti rečeno (čak i ako to može biti učinjeno). Georges Dévereux (kojeg H. Gobard citira) analizira slučaj mladih Mohava koji sasvim lako govore o svojoj spolnosti u svome izvornome vernakularu, ali su za to nesposobni u jeziku prijenosniku kojeg za njih predstavlja engleski; a to nije samo zbog toga što učitelj engleskog vrši nekakvu represivnu funkciju, nego tu ima i izvjestan problem jezika. (cf. *Essais d'ethnopsychiatrie générale*, francuski prijevod, Gallimard, str. 125-126)

26 O ovome udruženju vidi detaljan povijesni prikaz u: Verneuil Yves, "Valeurs et combats de la Société des agrégés depuis 1911", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 2003/1 no 77, p. 69-84.

politička afera, o kojoj lingvisti ništa ne znaju i neće da znaju – jer oni su, upravo kao lingvisti, "apolitični", pravi znanstvenici. Čak i Chomsky u stvari nadoknađuje svoju apolitičnost učenjaka svojom hrabrom borbom protiv rata u Vijetnamu.

Vratimo se na situaciju u Habsburškoj imperiji. Raspad i propast imperije su udvostručili krizu, posvuda ističući kretanja deteritorijalizacije i izazivajući složene, arhaično orijentirane, mitske i simboličke reteritorijalizacije. Navest ćemo onako zbrkano među Kafkinim suvremenicima: Einsteina i njegovu deteritorijalizaciju predstave univerzuma (Einstein poučava u Pragu, a fizičar Philipp Frank drži javna predavanja kojima prisustvuje i Kafka); austrijske dodekafoniste i njihovu deteritorijalizaciju muzičke predstave (smrtni krik kakav čujemo od Marie u *Wozzecku* ili od Lulu, ili pak udvostručeno *si* za koje nam se čini da ide muzičkom stazom koja je u izvjesnim pogledima bliska Kafki); ekspresionistička kinematografija i njeno dvostruko kretanje deteritorijalizacije i reteritorijalizacije slike (Robert Wiene porijeklom Čeh, Fritz Lang rođen u Beču, Paul Wegener i njegovo korištenje praških tema). Dodajmo tu, dakako, bečku psihoanalizu, lingvistiku u Pragu.²⁷ Kakva je to bila posebna situacija praških Židova, s obzirom na "četiri jezika"? Verna-kulrani jezik je za Židove koji su došli iz seoskih sredina bio češki, ali je češki imao tendenciju da bude zaboravljen i potisnut; što se tiče jidiša, često je bio prezren i izazivao bojazan; kao što kaže Kafka, *ulijevao je strah*.

Njemački je jezik prijenosnik gradova, birokratski jezik države, trgovinski jezik razmjene (no već i engleski počinje da bude neizbježan u toj funkciji). Također i njemački, no ovaj put Goetheov njemački ima kulturnu i referentnu funkciju (a u drugom redu i francuski). Hebrejski, kao mitski jezik, s početkom cionizma, još je u stanju aktivnog sna. Za svaki od ovih jezika trebalo bi procijeniti koeficijente teritorijalnosti, deteritorijalizacije, reteritorijalizacije. Situacija samog Kafke: jedan je od rijetkih židovskih pisaca iz Praga koji razumije i govori češki (a taj jezik će imati veliki značaj u njegovim odnosima s Milenom). A upravo njemački ima dvostruku ulogu i jezika pri-

27 O Praškom krugu i njegovoj ulozi u lingvistici cf. *Change*, № 3 i 10. (Doduše, Praški krug je formiran tek 1926. Ali je Jakobson došao u Prag 1920., gdje već postoji čitava češka škola koju je pokrenuo Mathesius, a povezana je i s Antonom Martyjem koji je predavao na njemačkom univerzitetu. Kafka je od 1902. do 1905. pohađao tečajeve kod Brentanovog učenika Martyja i učestvovao na skupovima brentanista.)

jenosnika i jezika kulture, s Goetheom na obzoru (Kafka također zna francuski, talijanski i bez sumnje pomalo i engleski). Hebrejski će naučiti tek kasno. Ono što je komplicirano u svemu tome jeste Kafkin odnos prema jidišu: on tu vidi ne toliko neku vrstu jezične teritorijalnosti za Židove koliko izvjestan pokret nomadske deteritorijalizacije koja djeluje na njemački. U jidišu ga ne općinjava toliko jezik religijske zajednice koliko *pučko kazalište* (postat će mecena i impresario putujuće trupe Isaka Löwyja).²⁸ Način na koji Kafka na jednom javnome skupu predstavlja jidiš buržoaskoj židovskoj publici, koja je prilično neprijateljska, doista je osobit i neobičan: to je jezik koji izaziva strah još više nego što potiče prezir, "strah pomiješan s izvjesnom odvratnošću", to je jezik bez gramatike, a koji živi od ukradenih, razmijenjenih i iseljenih riječi koje su postale nomadi u kojima su upisani "nasilni odnosi"; to je jezik koji je nakalemljen na srednjovisokonjemački i koji toliko iznutra djeluje u njemačkom da ga se ne može prevesti na njemački a da ga se ne dokine; jidiš se može razumjeti samo "osjećajući ga", i to srcem. Ukratko, intenzivni jezik ili intenzivna uporaba njemačkog, manjinski jezik i uporaba koji vas trebaju potaknuti: "Onda ćete moći iskusiti pravo jedinstvo jidiša, i to tako jako da ćete se prepasti, ali ne više od jidiša nego od sebe. (...) Uživajte u tomu, koliko god možete!"²⁹

Kafka se ne okreće ka nekoj reteritorijalizaciji putem češkog. Niti ka hiperkulturnoj uporabi njemačkog, s oniričkim, simboličkim i mitskim, pa čak i hebreizirajućim precjenjivanjima kakve nalazimo u Praškoj školi. Niti ka usmenom i široko omiljenom jidišu; no, on taj put na koji jidiš ukazuje uzima na sasvim drugi način da bi ga preokrenuo u jedinstveno i usamljeničko pisanje. Budući da je praški njemački deteritorijaliziran po više osnova, ići će se sve dalje i dalje - u intenzitetu, ali i u smjeru nove trezvenosti, nečuvenog i novog ispravljanja, neumoljivog uspravljanja – uzdizati glavu. Shizo-uljudnost, pijanstvo na goloj vodi.³⁰ Njemački će biti satjeran na putanju bijega; gladovanjem će se namiriti do sitosti; iz praškog njemačkog će se iščupati sve točke zaostalosti koje bi on da utaji, dovest će se dotle da se oglašava tako

28 O Kafkinim odnosima s Löwyjem i jidiš kazalištem cf. Max Brod, str. 173-181, i Wagenbach, str. 163-167. U ovom kazalištu nijemog oponašanja mora da je bilo puno pognutih i uzdignutih glava.

29 "Discours sur la langue yiddish" u: *Carnets, Oeuvres complètes*, Cercle du livre précieux, t. VII, str. 383-387.

30 Neki urednik časopisa je rekao za Kafkinu prozu "da se doima kao čistoća djeteta koje se brižljivo bavi sobom" (cf. Wagenbach, str. 82).

trezvenim i strogim krikom. Iz njega će se izvući lavež psa, kašalj majmuna i zujanje gundelja. Napraviti će se sintaksa krika koja će se dobro uklopiti uz strogu sintaksu tog sasušenog njemačkog. Natjerat će ga se sve do deteritorijalizacije koja neće više biti nadoknađena kulturom i mitom, nego će biti apsolutna deteritorijalizacija, koliko god da je spora, ljepljiva, zgrušana. Odnijeti polagano, ali bez zastajkivanja, jezik u pustinju. Služiti se sintaksom da bi se vrištalo, pružiti kriku nekakvu sintaksu.

Nema ničega velikog niti revolucionarnog izuzev onog manjinskog. Kafkina očaranost poslugom i uposlenicima (ista stvar je i kod Prousta glede posluge i jezika kojom se služi). No ovdje je još zanimljiva mogućnost da se od svog vlastitog jezika, pod pretpostavkom da je jedinstven, da je to neki većinski jezik ili da je makar bio, napravi neka manjinska uporaba. Biti u svome vlastitome jeziku kao stranac: to je situacija Kafkinog *Velikog plivača*.³¹ Čak i kada je jedinstven, jezik ostaje kaša, shizofrenična mješavina, odjeća Harlekina preko koje se vrše posve raznolike jezične funkcije, raspoređujući što može i što ne može biti rečeno: jedna funkcija će se koristiti protiv druge, posegnut će se za relativnim koeficijentima teritorijalnosti i deteritorijalizacije. Čak i ako je većinski, jezik je podatan intenzivnoj uporabi koja ga može sjuriti duž stvaralačkih putanja bijega i koja, ma koliko ovaj put bila spora, ma koliko oprezna, sačinjava apsolutnu deteritorijalizaciju. Koja invencija - i to ne samo leksička, leksika nije toliko važna, nego trezvena sintaktična invencija - da bi se pisalo kao pas (Ali pas ne piše. – E upravo, upravo); ono što je Artaud napravio od francuskog, krici-dašci; ono što je Céline napravio od francuskog slijedeći neku drugu putanju, eksklamativ u najvećoj mogućoj mjeri. Sintaktična evolucija Célinea: od *Putovanja* do *Smrti na poček*, potom od *Smrti na poček* sve do *Guignol's band-a I* (nakon toga Céline nije imao ništa više reći, izuzev svojih nedaća, a to znači da nije više imao želje za pisanjem, nego samo potrebu za novcem. A uvijek se to tako završi, putanje bijega jezika: tišina, prekid, nemogućnost završetka ili još nešto gore. Ali kakvo ludo stvaralaštvo u međuvremenu, kakav stroj za pisanje! Čestitalo se Célineu za *Putovanje* dok je on bio tako daleko, u *Smrti na poček*, potom u čudesnom *Guignol's band-u*, u kojem je jezik imao još samo intenzitete. Govorio je o "maloj muzici". Kafka

31 "Veliki plivač" je bez sumnje Kafkin ponajviše "beketovski" tekst: "Moram najprije reći da sam u svojoj zemlji i da, usprkos svim svojim nastojanjima, ne razumijem ni riječi jezika koji vi govorite..." (Oeuvres complètes V, str. 221)

također, to je mala muzika, neka druga, ali svagda od deteritorijaliziranih zvukova, jezik koji se prevrćući , sjuri naglavce). Eto pravih manjinskih autora. Jedan izlaz za jezik, za glazbu, za pisanje. Ono što se zove *pop* – *pop* glazba, *pop* filozofija, *pop* pisanje: *Wörterflucht*. Služiti se višejezičnošću u svome vlastitome jeziku, načiniti od njega manjinsku ili intenzivnu uporabu, svojstvo potlačenosti ovog jezika suprotstaviti njegovome svojstvu tlačitelja, pronaći točke ne-kulture i ne-razvijenosti, zone jezičnog trećeg svijeta, putem kojih se neki jezik gubi i nestaje, neka životinja se cijepi, neki sklop se grana. Koliko je književnih stilova ili žanrova ili pokreta, pa i onih posve malih, imalo samo jedan san: ispuniti većinsku funkciju jezika, biti u stanju ponuditi usluge kao državni jezik, zvanični jezik (današnja psihoanaliza, koja hoće da je gospodarica označitelja, metafore i igre riječi). Sanjati suprotan san: znati stvarati postajanje-manjim. (Ima li tu šanse za filozofiju, za nju koja je dugo vremena formirala zvanični i referentni žanr? Iskoristimo trenutak kada antifilozofija danas hoće biti jezikom moći).